

אהבה ואחוה ושלוש וריעות

מסכת כתובות דף ח עמוד א – הברכה השביעית

ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה, חדוה, אהבה ואחוה ושלוש וריעות, מהרה ה' אלהינו ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשתה נגינתם, ברוך אתה ה' משמח חתן עם הכלה.¹

מסכת ברכות דף יב עמוד א – חילופי המשמרות²

... ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא. מאי ברכה אחת? אמר רבי חלבו: משמר היוצא אומר למשמר הנכנס: מי ששפך את שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלוש וריעות.³

מסכת ברכות דף טז עמוד ב

רבי אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשכן בפורינו אהבה ואחוה ושלוש וריעות, ותרבה גבולנו בתלמידים, ותצליח סופנו אחרית ותקוה, ותשים חלקנו בגן עדן, ותקנו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך, ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך, ותבוא לפניך קורת נפשנו לטובה.⁴

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא א - ויהי ביום כלות – ביום בו כלתה איבה מן העולם

ר' יוחנן אמר: "ביום כלות משה"⁵, ביום שכלת איבה מן העולם, שעד שלא הוקם המשכן היתה איבה וקנאה ותחרות ומצותא⁶ ומחלוקת בעולם. אבל משהוקם המשכן נתנה אהבה וחיבה וריעות וצדק ושלוש בעולם.⁷

¹ גיליון זה מוקדש לביטוי "אהבה ואחוה, שלום וריעות" – מקורותיו ומקבילותיו, אבל אגב אורחא, נעיר על לב הברכה: "ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים, קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה", המסמל את התקווה והכמיהה לגאולה, דווקא בשעת בניית בית פרטי בישראל, ומעלה את ירושלים על ראש שמחתנו, אולי לא פחות מהפסוק המסיים את טקס החופה: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני וכו'". מי הוא שטבע מטבע לשון זו? נביא הזעם והחורבן – ירמיהו. אחרי ששלוש פעמים אמר ביטוי זה כסמל לחורבן ואבדן: "והשפתי מערי יהודה ומחצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה כי לחרבה תהיה הארץ" (ירמיהו ז לד, ובמילים דומות גם בפרק טז פסוק ט בפרק כה פסוק י), חזר וחתם בלשון של גאולה ותקווה בפרק לג פסוקים י-יא (לאחר טקס גאולת השדה של בן דודו חנמאל בעצם ימי המצור של נבוכדנצר על ירושלים, ראה דברינו [גאולת השדה בענתות](#) בפרשת בהר): "כה אמר ה' עוד ישמע במקום הזה אשר אשר אתם אמרים חרב הוא מאין אדם ומאין בהמה בערי יהודה ובחצות ירושלים הנשמות מאין אדם ומאין יושב ומאין בהמה: קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אמרים הודו את ה' צבאות כי טוב ה' כי לעולם חסדו מביאים תודה ביה ה' כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה'". בהעמידנו חופה בירושלים, אנו מזמינים את ירמיהו לראות בהגשמת נבואתו. האחת מיני ארבע ולא שלוש האחרות. מעין מה שאנו עושים כאשר אנחנו מזמינים את "אלהינו מלאך הברית" לטקס ברית המילה להראות לו שדבריו הקשים על ישראל: "כי עזבו בדינת בני ישראל" (מלכים א יט י), לא התקיימו ועדיין הברית קיימת ומקוימת. (ראה ילקוט שמעוני תורה רמז עא: "... מאן התקינו חכמים להיות עושים מושב כבוד למלאך הברית שנקרא אליהו ז"ל מלאך הברית"). ראה עוד בגמרא ברכות ו ע"א שפסוקים אלה מירמיהו הם מקור לחובה לשמח חתן וכלה ושכל המשמח אותם "כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שנאמר: כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה' (ירמיהו לג)".

² ראה בגמרא שם, עמוד קודם, סדר תפילת השחר בבית המקדש: "תנן התם, אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת! והם ברכו, וקראו עשרת הדברות, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, וברכו את העם שלש ברכות: אמת ויציב, ועבודה, וברכת כהנים, ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא". והגמרא מסבירה מה היא אותה ברכה מיוחדת שהוסיפו בשבת. בשבת (בצהריים) היו משמרות הכהונה מתחלפות ("בשבת ... משמרות מתחדשות", יומא כו ע"א). כל משמרת שפגעה בשבת ופגעה בשנה. ראה הערך [משמרות כהונה](#) בויקיפדיה (כולל איזו משמרת הייתה מכהנת בשבוע הנוכחי אם היה בית המקדש קיים בימינו). ראה גם דברינו [משמרות ומעמדות](#) בפרשת פנחס. ואפשר שברכה מיוחדת זו הייתה משום שבעבודת המקדש היה גם מתח של זכייה בעבודה ובמתנות ובקרבתו שהעם הביא עד שהיו נאלצים לעשות הרגלות (פיס) בעקבות מקרה של שפיכות דמים שאירע במקדש כמתואר בגמרא יומא כג ע"א.

³ וכן הוא בירושלמי מסכת ברכות פרק א הלכה ה: "ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא מהו ברכה א"ר חלבו זו היא השוכן בבית הזה יטע ביניכם אחוה ואהבה שלום וריעות". הבדל דק בין "מי ששיכן שמו" ובין "השוכן בבית הזה".

⁴ וכן הוא בירושלמי ברכות פרק ד הלכה ב: "ר' יוחנן הוה מצלי: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתשכן בפורינו אהבה ואחוה ושלוש וריעות ותצליח סופינו אחרית ותקוה ותרבה גבולנו בתלמידים ונשים בחלקינו בגן עדן ותקנינו לב טוב וחבר טוב ונשכים ונמצא יחול לבבינו ותבא לפניך קורת נפשינו לטובה". מה היא קורת הנפש? רש"י במקום אומר: "ותבוא לפניך קורת נפשנו - כלומר ספוק צרכנו וקורת רוחנו". ופירוש קרן אורה בגמרא בבלי שם אומר: "ותבוא לפניך קורת נפשינו לטובה. שמי שהוא במעלה הזאת כל מעשיו הוא לרצון ולנחת רוח לפני הש"ת". ראה דברינו [מורת רוח וקורת רוח](#) בפרשת תולדות.

⁵ "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וכו'" (במדבר ז א).

⁶ ריב.

⁷ נוסף ה"צדק", יצאה ה"אחוה" ונכנסה ה"חיבה". מדרשים רבים מציינים את משמעות הקמת המשכן ביחס לאומות העולם אם הוא רע להם (ויקרא רבה א יב) או ההפך שהוא מגן עליהם (תנחומא תרומה ח). אבל נראה שלמרות שהמדרש נוקט בנוסח: "אהבה וחיבה וריעות וצדק ושלוש בעולם", העיקר כאן הוא כלפי פנים, כלפי עם ישראל. המשכן בא לשכן איבה וקנאה ולהמירם באהבה שלום צדק וכו', הן כלפי העבר והן כלפי העתיד. במבט לעבר, לכפר על חטא העגל, כמובא במדרשים רבים ואף אנו שלחנו בו ידיים

מדרש זוטא - איכה (בובר) נוסח ב פרשה א

"מי יתנך כאח לי יונק שדי אמיי" (שיר השירים ח א). לעתיד לבא יבוא הקב"ה לפייס ישראל, והם אומרים לפניו: ריבונו של עולם, במה אָנַחֵם, שלא עשית אפילו כבשר ודם! יוסף שהיה בשר ודם, אף על פי שגמלוהו אחיו רעות, לא נקם מהם כשבאו אצלו כבש רחמיו עליהם, שנאמר: "ולא יכול יוסף להתאפק" (בראשית מה א).⁸ ואתה לא כבשת רחמיך ממנו והנחת אומנתך שכתוב בד: "ה' ה' אל רחום וחנון וגוי" (שמות לד ו).⁹ ועוד אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כמה פעמים היתה גדולה אהבה ואחוה ושלוש וריעות שהיתה לי עמך ויודעת אני כמה נסים עשית עמדי. ואף אני עשיתי עמך טובות הרבה: קדשתי שמך על אותם הנסים שעשית לי ואמרתי עליהם שירה על כל נס ונס. וקבלתי תורתך מה שלא עשו אומות העולם, וצפיתי שאכנס אני ואתה לגן עדן ותשמחני שם, שנאמר: "אנהגך אביאך אל בית אמיי" (שיר השירים ח ב),¹⁰ כיון שנכנסתי לבית המקדש, הבאת עלי צרים ואויבים וצחקו בי, שנאמר: "ראוה צרים שחקו על משבתיה" (איכה א ז), ובמה אתנחם?¹¹

מסכת דרך ארץ פרק שלום הלכה יח

רבן שמעון בן גמליאל אומר: גדול הוא השלוש, שהרי אהרן הכהן לא נשתבח אלא בשביל השלוש, שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ומקדים שלום ומשיב שלום, שנאמר: "בשלוש ובמישור הלך אתי" ... מלמד שכשהיה רואה שני בני אדם שונאים זה את זה, הולך אצל אחד מהם ואומר לו: למה אתה שונא לפלוני? כבר בא אלי לביתי ונשתטח לפני ואמר לי: חטאתי לפלוני, לך ופייס עלי. ומניח לזה והולך אצל השני ואומר לו כמו שאמר לראשון. והיה משים שלום ואהבה ורעות בין אדם לחברו, ועל זה נאמר: "ורבים השיב מעון".¹²

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א

בדברינו משכן העדות בפרשת פקודי. ובמבט לעתיד, המשכן הוא שיתמשכן על עם ישראל בעוונותיו והקב"ה שישפוך חמתו על העצים והאבנים (איכה רבה ד יד, דברינו שני משכנות היו שם), אבל לא יסלק לחלוטין את האהבה והריעות עם עם ישראל שחטא. בכך מתחבר מדרש זה הן לחילופי המשמרות והן לברכת חתנים לעיל. לחילופי המשמרות, לאור מדרש זה מקבלת הברכה של המשמר היוצא למשמר הנכנס תהודה חזקה. כאומרים להם: שמרו על עבודת המקדש שניתן בשלוש ובאהבה ובסליחה על חטא העגל – שמרו עליו שלא יתמשכן. ובקשר לברכת חתנים, הבית המוקם בישראל הוא נחמה פורתא על חורבן הבית שבהר המוריה. כאומרים לזוג הנישא: שמרו על אהבה אחוה ושלוש וריעות שבהם הוקם המשכן וכלתה מלאכתו וכלתה גם האיבה והתחרות. ראה דברינו הקמת המשכן בפרשת פקודי.

⁸ אבל גם אחיו נבהלו מפניו ולא יכלו לענות אותו (בראשית מה ג). יוסף משמש דגם לשני הצדדים. לתוכחה גדולה מחד גיסא ולחמלה מאידך גיסא. ראה דברינו ולא יכול יוסף להתאפק בפרשת ויגש.

⁹ ראה דברינו שבע מידות כנגד יג מידות בפרשת שלח-לך. משה שידע את סוד יג מידות פנה אל הקב"ה אחרי חטא המרגלים, רק בשבע מהן. ראה גם דברי ירושלמי ברכות ז ג שירמיהו השמיט את "הנורא" ודניאל השמיט את "הגיבור" משום ש"יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לך". ראה דברינו האל הגדול הגיבור והנורא בפרשת עקב.

¹⁰ המשך הפסוק בו נפתח המדרש, ראה שלושת הפסוקים הפותחים את פרק ח בשיר השירים: "מי יתנך כאח לי יונק שדי אמיי אָמְצָאך בחוץ אָשְׁקֶךָ גם לא יבוזו לי: אָנְהַגְךָ אָבִי־אָךְ אֶל בֵּית אִמִּי תִלְמַדְנִי אֲשַׁקֶּךָ מִיַּיִן הֶרְקַח מֵעֵסִיס רַמְנִי: שְׁמַאלוֹ תַּחַת רַאשִׁי וַיִּמְיֵנוּ תַּחְבֵּקְנִי". הפסוק השלישי, שלא נדרש כאן מסמל את האהבה הגדולה שבין עם ישראל לקב"ה, כלשון פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על שיר השירים: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקיני. זה חיבוק שכינה, אהבה שאין לה הפסק".

¹¹ האהבה והאחוה והשלוש והריעות של הקמת המשכן אולי לא פגו אבל ודאי שנפגמו בעת שפג המשכן ועם ישראל יצא בגלות. מדרש זה שייך לסוגה של מדרשי חורבן בהם עם ישראל 'לא מוותר' כביכול לקב"ה ותובע את עלבונו ולא מהסס לציין את זכויותיו. ראה דברינו ותאמר ציון עזבני ה' בהפטרות פרשת עקב וכן עניינה סוערה לא נוחמה בהפטרות פרשת ראה. כנסת ישראל אינה בושה להרים ראש ולעמוד על שלה. נכון שאתה הקב"ה עשית עמנו הרבה נפלאות וניסים ולא תמיד ידענו להעריך אותם, אבל גם אנחנו עשינו עמך "טובות הרבה" וקדשנו את שמך ואמרנו שירה לפניך, מה שלא עשו אומות העולם. (כמעט אנו שומעים כאן את הטענה: ויש לך אומה טובה מאיתנו לשכן שמך עליה?). מה מבקשת כנסת ישראל בכל המונולוג הארוך הזה? שהקב"ה יזכור "כמה פעמים היתה גדולה אהבה ואחוה ושלוש וריעות שהיתה לי עמך". ומה הקב"ה עונה? "הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלַם לְאֹמֶר כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אֲהַבְתָּ קְלוּלֵתֶיךָ לְכַתֵּף אַחֲרֵי בְּמַדְבַּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה: קִדַּשׁ יִשְׂרָאֵל לְה' רֵאשִׁית תְּבוּאָתָה כָּל אֶכְלֵי יֵאָשְׁמוּ רָעָה תְּבֹא אֲלֵיהֶם נָאָם ה'" (ירמיהו ב ב-ג). ראה דברינו חסד נעורים בפרשת מטות.

¹² אהרון הוא משכין השלוש בין אדם לחברו. ראה גם אבות דרבי נתן נוסח א פרק יב: "וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו: בני, ראה חברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו, אומר: אוי לי, היאך אשא את עיני ואראה את חברי? בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. והולך אהרן ויושב לו אצל האחר ואומר לו: בני, ראה חברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו, ואומר: אוי לי, היאך אשא את עיני ואראה את חברי? בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכשנפגשו זה בזה, גפפו ונשקו זה לזה". אך כאן נוקט המדרש את הלשון: "שלוש, אהבה וריעות". ראה דברינו תורת אמת היתה בפינו בפרשת חוקת בה נפטר אהרון. ברית השלוש עברה גם לבניו של אהרון מפנחס (שנזקק לברית שלום בשל קנאותו) ועד הכהנים של תחילת בית שני (על התדרדרות הכהונה בסוף בית שני ראה ויקרא רבה כא ט). אבל את האחוה והריעות ביחד עם השלוש, מצאנו רק כאן. וגם כאן, בפירוש רד"ק על דברי יעקב לרועי חרן: "אחי מאין אָתָם (בראשית כט ד) - כי יאמר אדם לאוהביו או לשכני אחי אף על פי שאינו קרוב או אף על פי שלא ידעו, וזה להיכנס עמו באהבה וריעות ודברי שלום".

...שכן הוא אומר: "עושה שלום במרומיו" (איוב כה ג) ... המים אינם מכבין אישן של ברקים והברקים אין שורפים את המים. הרקיע של מים, החמה והלבנה והכוכבים והמזלות של אש רצים ומהלכים ואינם מזיקים זה את זה, ואתה מוצא במכותיו של פרעה: "ברד ואש מתלקחת בתוך הברד" (שמות ט כד), שהיו מעורבים שניהם כאחד ולא היו מזיקים זה לזה, וכן בהר סיני: ברד וגחלי אש (תהלים י"ח י"ג). בארץ אי אפשר לשור לראות את הארי, שהרי שונא, לשור, אבל במרום השור והארי שניהם במרכבה ושלוש ביניהם ואוהבים זה לזה, שנאמר: "ופניהם איש אל אחיו" (שמות כ"ה כ'), שהיו נוהגים אהבה ורעות, שנאמר: "עושה שלום במרומיו" (איוב כ"ה ב').¹³

מחלקי המים

¹³ מוטיב זה שלא רק התחתונים – העולם הארצי – זקוק לשלוש, אלא גם "העליונים צריכים שלום", מצוי במדרשים רבים ומבוסס על הפסוק באיוב כה ב, דברי בלדד השוחי: "המשל ופחד עמו עשה שלום במרומיו". ראה ספרי במדבר פרשת נשא פסקא מב: "גדול השלוש שדרי עליונים צריכים שלום, שנאמר: המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כה ב). והרי דברים קל וחומר: ומה אם במקום שאין איבה ותחרות ושנאה ובעלי דבבא צריכים שלום, קל וחומר למקום שיש בו כל המדות הללו". כמו כן ראה ויקרא רבה (וילנא) פרשת צו פרשה ט: "מה אם העליונים שאין להם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא מצות וריבות ולא מחלוקת ולא עין רעה צריכין שלום ... התחתונים שיש בהם כל המדות הללו על אחת כמה וכמה. ובמדבר תנחומא (בובר) פרשת בראשית סימן יג: "אפילו העליונים צריכין שלום, המזלות עולין, שור אומר אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, תאומים אומר אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, וכך כל אחד ואחד אומר אני ראשון, הוי אומר העליונים צריכין שלום". אך מכולם בחרנו במקור לעיל בשל אזכור אהבה ורעות לצד השלוש. ועוד במרכבה עצמה! גם שם, במרכבה הנושאת את כסא הכבוד, והנשאת ע"י ארבע דמויות: אדם, שור, נשר, אריה, יש צורך באהבה, רעות ושלוש. גם כביכול בשכינה. נראה שמוטיב זה גם קשור למהות הבריאה שיש בה כוחות מתנגשים: אור וחושך, טוב ורע, מלאכים ובני אדם, דין ורחמים. בעקבות כל זאת, אולי צריכים אנחנו לכוון יותר בפסוק: "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן", שאנו אומרים מספר פעמים בכל יום, בסוף תפילת עמידה ובסוף הקדיש: אם אתה הקב"ה עושה שלום בכוחות הטבע ובעולם שבראת, היא מלאכת השלוש הנמשכת כל העת מאז השלמת הבריאה, מאז "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם", אנה עזור גם כאן למטה להגיע לשלוש ולצדק, לאהבה ואחוה, לרעות ולחיבה.